

27. Diamond, L., Carson, B. *Jaw-Jaw: How Chinese Sharp Power Takes Aim at American Democracy*. URL: <https://warontherocks.com/2019/02/jaw-jaw-how-chinese-sharp-power-takes-aim-at-american-democracy>

28. Custer, S., Russell, B., DiLorenzo, M., Cheng, M., Ghose, S., Desai, H., Sims, J., Turner, J. *Ties That Bind: Quantifying China's public diplomacy and its «good neighbor» effect*. URL: http://docs.aiddata.org/ad4/pdfs/Ties_That_Bind--Full_Report.pdf

Матеріал надійшов до редакції 10.12.2019 р.

УДК 327.5:004]:28+316.485.26:316.776.23

Пшемислав Мазур,

доктор політологічних наук,

доцент, Інститут наук про безпеку Педагогічного університету

імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща)

<https://orcid.org/0000-0003-0025-9410>

Анна Нетреба,

випускниця спеціальності «Національна безпека»,

студентка 1 курсу магістратури спеціальності «Державна безпека»,

Інститут наук про безпеку Педагогічного університету

імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща)

<https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-80-93>

Е-ДЖИХАД. ІНФОРМАЦІЙНА БОРОТЬБА АЛЬ-КАЇДИ Й ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА «СТЕЖЦІ БОГА»: ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ

У статті розглянуто питання е-джихад (кіберджихад) як ведення джихаду з використанням інформаційних засобів. Зазначено, що мовна обсерваторія Варшавського університету зареєструвала слово «кіберджихад» у 2016 р. У «Словнику польської мови» зазначено, що це «дії проти невірних і послідовників інших релігій, котрі проводяться ісламськими фундаменталістами в Інтернеті». Однак таке визначення дуже неточне й навіть частково хибне. Джихад є поняттям дуже розмитим і складним. Історію використання джихадистами Інтернету розділено на три основні періоди. Перший спостерігали до атаки на World Trade Center (11 вересня 2001 р.). По-перше, Інтернет не був тоді ще поширеним інструментом, по-друге, ісламісти лише ставали сильніші. Початок конфлікту Аль-Каїди і талібів зі США започаткував другий етап. Третім етапом є нинішня ситуація, яка змінилася в результаті виникнення Ісламської держави (ISIS). Доведено, що е-джихад – це концепція, що прийнята й використовується в науці протягом деякого часу. Мета статті – перевірити, чи відповідає діяльність Ісламської держави та Аль-Каїди в Інтернеті концепції джихаду. Завдяки цьому поняття джихаду прояснено та зіткнулося з обраними прикладами діяльності. Науковці стверджують, що «Ісламська держава» й «Каїда» використовують нові технології для широкого розуміння джихаду, уключаючи бойові дії (kital).

Ключові слова: Е-джихад, джихад, кіберджихад, ISIS, Аль-Каїда.

1. ВСТУП

Інформаційна боротьба (*warfare*) – це інформаційні злочини, розвідувальні дії й загрози зі сторони терористів і держав. До цього поняття можна віднести також моніторинг споживачів, маніпулятивні стратегії ЗМІ, прогнозування на основі аналізу Big Data, повторне використання даних для стратегічних цілей та ін.

У невоєнній сфері інформаційну боротьбу для досягнення цілей застосовують такі суб'єкти, як держави, організації, фірми, транснаціональні корпорації, терористичні групи, організовані злочинні групи, поодинокі злочинці, хакери, вандали, активісти [35]. Особливо цікавим явищем є використання новітніх досягнень техніки для священної війни або джихаду проти невірних (*kuffar*) та особливо «гнилому» заходу.

Мета статті – показати, як удалося об'єднати, здавалося б, протилежні один одному «два світи», традиціоналістів (*salafija*) й інформаційних технологій. Наскільки вони корисні у «священній війні» (*dżihad*) і як це ідеологічно (релігійно) виправдано?

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Від релігії до ідеології

Е-джихад (*cyberdżihad*) – це ведення джихаду з використанням інформаційних засобів. Джихад є поняттям дуже розмитим і складним. Започатковане воно в Корані й має щонайменше два значення. Саме слово походить від арабського словесного іменника (*masdar*), від дієслова *gahada* та спочатку означало «докладати старань, зусиль», для досягнення поставленої мети [16]. Цим зусиллям могло бути як озброєне діяння (*kital*), так і боротьба зі своїми слабкостями. Так з'явився основний поділ на джихад дальній/великий (*al-akbar*) і близький/малий (*al-asghar*).

Перший означає *de facto* внутрішній джихад, тобто шлях до звільнення від своїх слабкостей, другий – це збройна боротьба (*kital*) [17]. Докорінно, збройний джихад мав обмежуватися збройною боротьбою в сурі II (*Al-Bakara*). Коран наказує боротися з тими, хто є агресором, самі послідовники не повинні бути ворогами (II:190). Проте вже в Сунні (традиції) джихад сприймається як агресивна війна, проти тих, хто живе за межами ісламу (*dar al-islam*) на землі війни (*dar al-harb*). Особливо важливим є *hadis*: Посланник Бога сказав: «Мені наказано боротися з людьми, допоки вони не визнають».

Що нікому не мають права поклонятися так, як Богу єдиному, і що Мухаммад є посланником Аллаха [...]» [5]. Так відбувся поділ на войовничий джихад ближній (тобто оборонний – *al-daf*) і войовничий джихад дальній (атакуючий – *al talab*). Однак важливо, що джихад – це обов'язок кожного мусульманина. Звичайно, не кожен схильний до збройної боротьби, у такому випадку повинен надавати допомогу войовникам, оскільки тільки може (*tajheez al-ghazi*) [31]. Таким способом може бути фінансова підтримка (*al-jihad bil mal*).

Отже, використовуючи цей простий поділ, можемо розділити е-джихад на дві основні категорії. Джихад далекий і, отже, своєрідна апостольська місія, покликана шукати Бога. У цьому випадку Інтернет – це просто проповідник, місце духовної підтримки, публікації релігійного характеру (*bil qalam*) чи також форма обміну релігійним досвідом. Джихад потрібно розділити на дві групи – войовничий джихад (*kital*) і підтримувальний (*tajheez al-ghazi*). Перший полягає у веденні шкідливої діяльності за допомогою інформаційних засобів, тобто в основному це хакерські атаки (активна тактика) або надання корисних інструментів для джихадистів (пасивна тактика). В останньому випадку проявляється щонайменше декілька форм активності. Перша – пропаганда, ідеологічна легітимність боротьби, а й також заклик до активної участі – вербування. Це можна назвати джихадом мов (*jihad bil lisan*). Друга форма – надання інструментів, необхідних для збройних дій, починаючи від навчальних матеріалів білої розвідки щодо забезпечення безпечного спілкування з джихадистами, закінчивши «джихадом пера» (*bil ilm*). Ще одним важливим елементом є залучення фінансових ресурсів у діяльність і логістичне забезпечення (*bil mal*).

Частина дослідників ісламу пропонує такий поділ:

1. Джихад серця (*jihad bil qalb/nafs*) – боротьба з дияволом, утеча від гріха (тобто *al-jihad al-akbar*);
2. Джихад мови (*jihad bil lisan*) – говоріння правди – пропаганда;
3. Джихад руки (*jihad bil yad*) – вчинок, боротьба з несправедливістю, але також мандрівка по святих місцях або для захисту ісламу (*hidzra*);
4. Джихад пера (*jihad bil qalam*) – знання, інформація;
5. Джихад меча (*jihad bil saif*) – це не що інше, як збройна боротьба (*kital*) [14].

Для нашого аналізу особливо важливі останні чотири підходи.

Цікавим питанням є поєднання двох, здавалося б, протилежних течій. Ісламісти (ісламські фундаменталісти: салафіти, ваххабіти) критикують захід і його досягнення, у тому числі свободу слова. Незважаючи на це, використовують його для власних цілей.

Sajjid Kutb [37], головний ідеолог руху салафітів, уключаючи братів-мусульман (його брат був учителем Осаму бін Ладена), у своїх *Каменях відліку миль* писав: «щоб взяти на себе керівництво людством, нам потрібно запропонувати щось більше, ніж просто матеріальне розвиток, і цією іншою якістю можуть бути тільки віра й спосіб життя, які, з одного боку, зберігають переваги сучасної науки та техніки, а з іншого – задовольняють основні людські потреби на тому самому рівні, на якому техніка задовольняє їх у сфері матеріального комфорту життя» [37].

Звичайно, проблемою була ідеологічна легітимність використання новітньої технології, вигаданої на Заході, для боротьби з ним і відновлення істинної віри предків. Але визнано, що це дар від Бога, котрий треба використовувати. А пропаганда є нічим іншим, як поезією, що вихваляє Аллаха: «Пророк (нехай спочиває в спокої) був стурбований цим видом

джихаду (ЗМІ) – командував мусульманами-поетами, такими як і Hassan Abdullah bin Rawaha і Kaab bin Malik (нехай Аллах буде з ним) котрі висміювали своїх невіруючих супротивників» [41].

У квітні 2016 р. офіційний канал пропаганди Ісламської Держави (ISIS) у соціальних мережах поширив документ під назвою *Media Operative, You Are a Mujahid*, Тоо, який фахівці визначили як стратегію джихадистичних дій.

Основною метою *Media Operative* було створення «бренду» Ісламської Держави, пропагандистської стратегії як еволюційного прогресу в глобальному масштабі й залучення потенційних прихильників ISIS. Автори цитували саудівського священнослужителя Hamouda al-Aqla al-Shuebi, котрий стверджував, що «засоби масової інформації пропонують відмінний спосіб поширення новин про мусульманські перемоги над ворогом, підтримуйте моджахедів, проявляйте мужність і вихваляйте їх переваги... ми боремося, і більше половини цієї битви відбувається на полі битви ЗМІ» [41].

Історія використання Інтернету для джихаду

Історію використання джихадистами Інтернету можна розділити на три основні періоди. Перший етап – до атаки на World Trade Center 11 вересня 2001 р.). По-перше, Інтернет не був тоді ще поширеним інструментом; по-друге, ісламісти лише ставали сильнішими. Утім, були деякі спроби використовувати цей інструмент, проривом стало створення сайту azzam.com – назва походить від імені Абдулли Аззама, члена Братів-мусульман [43], головного ідеолога світового джихаду, що закликає до боротьби з СРСР в Афганістані. Сайт засновано у Великобританії й стосується переважно боїв у Чечні. У 1998 р. створено сторінку alneda.com, ведену арабською, а її засновником став член Аль-Каїди Yusuf al-Uyairi (Yusuf bin Salih bin Fahd al-Ayeri) [21].

Початок конфлікту Аль-Каїди й талібів зі США започаткував другий етап. У результаті збройної інтервенції в Афганістані (в Іраку в початковому періоді це не мало великого значення, оскільки всупереч версії, запровадженій США за правління Saddama Husajna, ісламісти мали значні проблеми в діяльності), почато фізичне знищення супротивників, тому їм довелося покинути зону небезпеки й вирушити в Ємен або хоча б на Близький Схід. Мережа Аль-Каїди відмінно поєдналася з мережею й тиражуванням Інтернету. Характерною для цього періоду є також поява відеозаписів або перехід від веб-сайтів, які легко блокувати, до соціальних медіа-просторів. Це значно ускладнило контроль і боротьбу за допомогою традиційних засобів. У цей час створено організацію «Ісламський глобальний Медіа-Фронт» (GIMF). Саме вона почала систематично працювати над пропагандою в Інтернеті. Ще більш важливим був портал As-Sahab, тобто «хмара». Виник, найімовірніше, уже у 2001 р. Його творці відповідали за продаж фільмів, у тому числі з Osama bin Ladenem. У рамках цього проекту випущено не менше кількох десятків фільмів, програм для мобільних телефонів, наявна навіть технологія, наближена до так званого «greenscreen», що давала можливість будь-якої зміни фону. У 2008 р. відбулася

безпрецедентна подія – Ауман al-Zawahiri, фактичний лідер Аль-Каїди взяв участь у чаті, який відстежує майже 1900 осіб з усього світу [40].

Третім етапом є нинішня ситуація, яка змінилася в результаті виникнення Ісламської держави (ISIS). ISIS підтримали багаті спонсори, хоча б з Аравійського півострова (Катар, Саудівська Аравія), але вони мали також власні доходи (торгівля нафтою, творами мистецтва, людьми, наркотиками або податки).

Крім того, ISIS володіло територією, котру джихадисти втратили після 2001 р. Також використовуються навички, отримані на другому етапі розвитку «е-джихаду», тобто розсіяння, організаційна мережа, використання діаспори з її знанням мов, культури й технологічних досягнень. Поєднання цих факторів дало можливість створити потужну пропагандистську машину. Крім того, розвиток технологій і значне зниження витрат, мобільний Інтернет, сучасні смартфони й відеокамери у високій роздільній здатності значно полегшили діяльність [21].

Е-джихад мови (*bil lisan*)

Одним із цікавіших проектів був Ісламський глобальний Медіа-Фронт (GIMF) – пропагандистська організація ісламістського руху, пов'язана переважно з «Аль-Каїдою». Організацію створено у 2004 р. Специфікою організації було зосередження на мусульманській діаспорі. Спочатку публікації велися лише арабською мовою, проте незабаром з'явилися і англomовні. Із 2005 р. працювала німецька секція під назвою Globale Islamische Medienfront, яка виявилася лідером джихадистських ЗМІ в Європі [30].

Організація ґрунтувалася переважно на праці волонтерів. Певною перевагою над іншими організаціями ЗМІ, такими як as-Sahab, було розсіювання та функціонування в безпечному світі заходу. Недолік – відсутність контролю над творцями, що часто призводило до втрати довіри з боку аудиторії.

GIMF створений як продовжувач двох інших платформ пропаганди – Global Islamic Media Group (GIMG) і Global Islamic Media Centre (GIMC). Перша з них – список розсилки, створений 29 червня 2001 р. на платформі Yahoo. Для доступу до матеріалів потрібен пароль. Шість місяців після створення GIMG нараховував понад 600 абонентів, ця цифра постійно зростала, поки не досягла 7400, перш ніж група зникла навесні 2004 р. Список був адміністрований із Канади людиною під псевдонімом Abu Banan (Ayed Hamid Mejid). За допомогою GIMG розповсюджувалися підручники, ідеологічні й пропагандистські тексти.

У травні 2004 р. після публікації відео обезголовлення американського журналіста в Іраку, Nicka Berga (його вбив Abu Musaba Al Zarqawi – лідер Аль-Каїди в Іраку), платформу після хакерської атаки зліквідовано. Друга група, GIMC, мала бути створена Ahmad al-Wathiqa Billaha, анонімним автором численних онлайн-текстів про глобальну стратегію джихаду [33].

У 2003 р. на сторінках GIMC з'явився фільм, що закликав до нападу на Іспанію, аби змусити її відкликати своїх військових з Іраку. Його не знайшли, на комп'ютерах організаторів терактів 11 березня 2004, проте вони були в списку розсилки [25].

У серпні 2004 р. Ballach і його Global Islamic Media Center відкрито закликали до створення єдиної Ісламської мережі ЗМІ на міжнародному рівні з керівним органом, призначеним для використання Інтернету на користь ісламської *umma* (громади). Так виник GIMF. Новий «фронт» заснував свій власний веб-сайт у 2007 р., створено своєрідний телевізійний канал під назвою «Voice of the Caliphate». Формат був ідентичний із західними інформаційними програмами, але із замаскованим доповідачем, який вихваляв тероризм. Члени GIMF також запустили «Al Qaeda University of Jihad Studies» (університет джихадистських досліджень Аль-Каїди), де їх вчили як «підбурювати, вести, і зміцнювати свідомість моджахедів» [24].

Ця організація вмiла використовувати потенціал діаспори й почала вести свої публікації декількома мовами, організовувала форуми й навіть, опубліковувала відеозаписи «Аль-Каїди», а також блокувала сторінки або поширювала погрози, спрямовані проти державної влади.

GIMF став важливим джерелом ісламістської пропаганди, давав можливість ототожнення себе з цим рухом й особливої «активності наступництва» для численних волонтерів. Також проводив доставку засобів й інструментів, починаючи від інструкції зі створення бомб до програмного забезпечення, що полегшує терористичну діяльність.

Інформаційне агентство Amaq (*Wikālat A'māq li-l-Anbā'*) – це неофіційний прес-орган Ісламської держави, який видає себе за професійне агентство новин. Імовірно, засновником був Rayan Mashaal, також відомий як Bara Kadek [18], Сирійський журналіст з Алеппо⁷. Початок цього агентства – у кінці 2013 р., але першою підтвердженою інформацією, отриману лише у 2014 р., коли вони обговорювали хід перебіг битви за Kobani (місто курдів на кордоні Сирії з Туреччиною) [6]. Агентство використовує новітні технології для підтримки конспірації. Повідомлення передаються за допомогою спеціальних додатків шифрування, наприклад Signal, Wickr, а особливо Telegram. Користувачі смартфонів завантажують з одного з рекомендованих каналів Telegram спеціальний файл у форматі APK. Потім встановлюють його на своєму телефоні, після вказання контрольної суми отримують доступ до каналів Amaq. У червні 2016 р. повинен був з'явитися фальшивий додаток Amaq, відслідковуваний користувачами. Про його завантаження застерігала Ісламська держава [27]. Інформація подається за зразком інших інформаційних агентств. Часто використовуються підкреслення (highlight) для особливо важливих подій (типу: Breaking news або Exclusive). Розповідь ведеться з дотриманням видимої об'єктивності й точності. Не застосовується також мова пропаганди, звідси, наприклад, «воїни» (fighters) Ісламської Держави, а не «солдати халіфату» [6]. Публікації, передусім, здійснюються арабською мовою, але також і англійською, німецькою, французькою й ін. Дуже часто з'являлися матеріали відео та фотографії. Повідомлення потім дублюються іншими користувачами й розміщуються на інших каналах, щоб уникнути загрози блокування інформації. Першим успіхом Amaq була трансляція з теракту в Сан-Бернардіно (США), організований Syed Rizwan Farook і Tashfeen Malik 2 грудня 2015 р. [42]. Вони

першими повідомили, що за вбивством стоїть ISIS. Агентство спеціалізується на підтвердженні авторства терактів, скоєних прихильниками ISIS. Крім того, його репортери були на основних подіях під час боїв в Іраку й Сирії, часто першими опублікували фотографії або відео. Така «ексклюзивна» трансляція велася від штурму Пальміри (травень 2015 р.), західні ЗМІ тоді використовували фільми, які їм поширила Amaq. Характерно, однак, що агентство позиціонує себе як буття, незалежне від влади ISIS, на відміну від радіо Al Bayan чи журналу «Dabiq», які є пресорганами в ISIS. Агентство почало втрачати довіру прихильників після того, як кілька разів оголошувала авторами терактів ISIS, після чого виявлялося, що це неправдива інформація. Найбільш відомим прикладом є замах із Лас-Вегаса у 2017 р. Засновника агентства Бара Кадек вбито в результаті рейду, проведеного міжнародною коаліцією під керівництвом США 31 травня 2017 р. [18].

As-Sahab (*as-Sahāb*, з арабської – «хмара») – це офіційний орган ЗМІ керівництва Аль-Каїди зі штаб-квартирою в Пакистані й Афганістані. Репортажі, які були створені As-Sahab, містять у собі оригінальні виступи очільників Аль-Каїди, наприклад промови Osama bin Ladena і Аумана al-Zawahiri, фото талібів і збройні дії Аль-Каїди в Пакистані та Афганістані, а також із закордонних терористичних операцій, які проводила Аль-Каїда.

Засновником вважається громадянин США (єврейського походження) Adam Gadahn, *vel* Azzam al-Amriki. Працював у Голлівуді – під час зйомок одного з фільмів, що висміюють Аль-Каїду, він повинен був зацікавитись ісламом, щоб, у кінцевому результаті, стати його послідовником. Спочатку працював сам, потім був завербований та швидко став своєрідним прес-аташе bin Ladena, а потім вступив до лав ISIS, де він очолював спеціальну секцію пропаганди. Al-Amriki вніс своєрідне *know-how*. Перші його фільми були досить прості, проте пізніше він запровадив greenscreen і подбав про такі речі, як логотипи, декорації тощо. Пропаганда заснована на своєрідному відверненні ролей, наприклад у фільмі Legitimate Demands характеристики, приписувані «Аль-Каїді», він приписує Заходу, а конкретно президенту Дж. Бушу [11]. Він називає його «екстремістом», «котрий прагне крові», лідером «імперії зла» й т. ін. Його фільми дуже сильно впливають на молодих екстремістів. As-Sahab заснована у 2001 р., спочатку кіноматеріали поставлялися за допомогою кур'єрів. Виготовлялися, передусім, в Афганістані та Пакистані. Після серії замахів, скоєних армією США і її союзників, подальша діяльність організації опинилася під питанням. Із 2005 р. As-Sahab змінила стратегію й матеріали вже створювалися у багатьох місцях і передавалися за допомогою мережі Інтернет, також використовувалося телебачення Al-Jazeera. As-Sahab у результаті проблем із присутністю на території Афганістану почала співпрацювати з Jundullah Media, прес-органом Ісламського руху Узбекистану (ІРУ). Матеріали були спеціально підготовлені так, щоб поширювати інформацію. Для цієї мети використовувалися, наприклад, програма PGP (Pretty Good Privacy), що слугувала для шифрування, передачі та видалення цифрових підписів, яка, утім, також використовується спецслужбами по всьому світу [40].

У жовтні 2005 р. британська поліція заарештувала Younisa Tsouli, веб-майстра Марокко, який зіграв ключову роль у створенні інформаційної мережі Аль-Каїди. Приблизно в той самий час прихильники «Аль-Каїди» розробили нову пропагандистську мережу під назвою Al-Fajr Media Center. Al-Fajr, що означає «світанок» арабською мовою (можливо, «ранкова зірка», що стосується 89 сури Корану), зв'язала десятки анонімних веб-майстрів з усього світу. Це дало можливість залучити багато людей. Навіть у разі деконспірації ця розподілена структура відтворювалася й продовжувала виробляти та продавати пропаганду. Оцінюється, що до цього моменту, три з чотирьох нових відео або аудіо, котрі були опубліковані онлайн через as-Sahab представляли керівників Аль-Каїди. У 2007 р. as-Sahab видало 97 оригінальних фільмів, що склало шестиразовий зріст відносно 2005 р. [40]. Однак незабаром організація втратила свою актуальність. У 2014 р. as-Sahab закрила свій аккаунт (@_s7ab_m) у Твіттері.

Крім as-Sahab, функціонувало або й надалі функціонує багато інших організацій, ЗМІ, які працюють для Аль-Каїди: Jundullah Media, Ummat Studios, Islamic Emirate of Afghanistan Media, Labayk Media Productions, Islam Awazi Information Center, Manba al-Jihad Media, Badr at-Tawheed Media, Ummat Studios [15]. У зв'язку із захопленням ІДІЛом частини активістів, разом із підтримуваними організаціями, перейшла під правління Халіфату, котрий також має свої власні медіа-структури. Найбільш важливими є журнал «Dabiq», радіо «Al Bayan», агентство «Amaq» і заснована тією самою людиною, що й as-Sahab фабрика Alhayat Media Center, Інститут Медіа-виробництва Al-Furqan, фонд Al-I'tisam Media [1], і Фонд Ajnad Media [12].

Е-джихад руки (*jihad bil yad*)

Кіберджихадисти також створюють бойове програмне забезпечення. Прикладом може бути «Електронний Джихад – версія 2.0», що використовувалася для проведення атак типу «DoS» [38]. Ісламський глобальний Медіа-Фронт (GIMF) підготував програму шифрування кореспонденції під назвою «Секрети моджахедів». Програма створювалася з ціллю шифрування даних із використанням п'яти алгоритмів шифрування із симетричними ключами розміром 256 біт й асиметричними розміром 2 048 біт [4].

Цікавим аспектом є використання Інтернету й особливо соціальних мереж для виїзду та боротьби в рядах ІДІЛ (на т.з. *Szaam*). Автори рапорту ISIS in America: *From Retweets to Raqqa* [36] подають низку прикладів використання Twitter і Facebook вербування в ряди ІДІЛ. Щоб проілюструвати специфіку такої процедури, наведемо кілька прикладів.

Три дівчини з Денвера, дві сестри сомалійського походження 15- і 17-ти років і 16-річна подруга з Судану, користуючись матеріалами з Інтернету, вирішили виїхати в Сирію. Допомогала їм у цьому Umm Waqqas – жінка, котра займалася вербунком за допомогою Твіттеру. Вона передала дітям довідник, як дістатися до Сирії. Підручник має назву *Hijrah to the Islamic State*. Без проблем він доступний у мережі Інтернет [10]. Це опис дороги з Великобританії в

Сирію, що цікаво, довідник постійно оновлюється, упроваджуються зміни, що відбуваються в цьому районі. Підручник є своєрідною інструкцією, що потрібно взяти із собою і як організувати поїздку. Радить, щоб краще не подорожувати безпосередньо до Туреччини, тільки з пересадкою в туристичній країні, такій як Греція або Іспанія. Після перетину кордону в Туреччині налагоджується через Twitter контакт зі своїм «опікуном», який приїздить у готель і допомагає потрапити на території, підконтрольні ІДІЛ. Так і зробили дівчата з Денвера. Подорож, однак, закінчилася, завдяки втручання німецьких служб, які спіймали їх в аеропорту Франкфурта, де останні робили пересадку.

Іншим цікавим випадком є Hoda Muthana молода дівчина єменського походження з Гувера, штат Алабама. У 17 років вона зацікавилася ісламським фундаменталізмом, використовуючи інтернет-матеріали. Створила профіль у Твіттері, який дуже швидко завоював тисячі прихильників. Таким чином завербувала Aqsa Mahmood, першу жінку із Шотландії, яка поїхала до Сирії (19 років). Hoda Muthana теж поїхала до Сирії – поїхала з дому ніби на навчання, а насправді через Туреччину потрапила в Ракку, там вийшла заміж за австралійського джихадиста Suhana al Rahmana (vel Abu Jihad al Australi) – той незабаром загинув під час замаху в аеропорту.

Muthana продовжила вербування й пропагандистські дії в Twitter. Так завербували 24-річного жителя Нью-Йорка Sammy і 42-річного Ahmeda Mohammeda El Gammal'a з Arizony з Аризони. У Твіттері опублікували фотографію чотирьох західних паспортів із відміткою: «Спалити їх швидко, скоро не будуть потрібні», або запис від 19 березня 2015: «Ветерани, Патріоти, і т. д. день параду... з усім на площу пролити їх кров або позичити велику вантажівку і переїхати їх усіх. Вбити їх!» [36].

Hoda після розпаду Ісламської держави хотіла повернутися в США, але влада не висловила на це згоди [8].

Е-джихад пера (*jihad bil qalam*)

Гарним прикладом використання Інтернету для навчання є матеріали, які публікуються в мережі. Таку роль відіграє GIMF, а на його сторінках можна було знайти підручники з військової тактики або навіть інструкції з підготовки вибухівки. Цікавим прикладом є також матеріали, які можна знайти on-line. Ісламська держава використовує підготовлену раніше Аль-Каїдою програму для залучення прихильників [9]. Автором курсу є Abu Amru Al Qa'idi. Курс містив навіть формуляри для оцінки ступеня маніпулювання аспіранта [36].

Видаються також підручники й навчальні матеріали. Із загальнодоступних можна назвати журнал «технічний Моджахидин», який з'являється кожні два місяці [8].

Однак особливо важливим є вже згаданий додаток Telegram. Велика частина англомовних підручників, поширюваних прихильниками Ісламської Держави в Телеграмі – це копії інструкцій, розроблених Аль-Каїдою чи іншими групами джихадистів. Однак більшість книг – тільки арабською мовою.

Одним із популярних джерел є «Jihad Recollections» (чотири інтернет-журнали, видані американським джихадистом Samirem Khana із квітня по

вересень 2009 р.), Аль-Каїда Аравійського півострова (AQAP), «Inspire» (2010–2016, під редакцією Khan до його смерті у 2011 р.), і Gaidi M^uTaani al-Shabaab (2012–2015) [7]. Для джихадистів в англomовних країнах – перші два.

У цих виданнях найбільш відомою серією підручників є «Open Source Jihad», серія статей, виданих в «Inspire» [19]. Збірник уключає оперативні інструкції з різних методів атаки, уключаючи автомобільні теракти, політичні вбивства. Також представлені основні протоколи кібербезпеки, у тому числі використання зашифрованих комунікаційних платформ Asrar al-Mujahideen.

Про серію Open Source Jihad стало відомо після статті «Зроби бомбу на кухні своєї мами», що містила інструкцію зі створення малобюджетного зімпровізованого вибухового пристрою [29]. Майже через десятиліття після першої публікації у 2010 р. посібник і надалі зберігає свою актуальність серед західних джихадистів. Вибухи під час Бостонського марафону у 2013 р. є серед найвідоміших, у яких використовувалися знання із серії Open Source Jihad.

Е-джихад меча (*jihad bil saif*)

До найбільш відомих атак кіберджихадистів можна віднести взяття під контроль облікового запису Twitter CENTCOM (одне з управлінь США). Тоді опубліковано повідомлення: «В ім'я Аллаха, самого милосердного, Кіберкаліфат продовжує свій Кіберджихад» [34]. Ця група, підозрюється також у нападі на сторінку TV 5 Monde [20]. Іншою відомою групою є The Desert Falcons, вона проводила атаки в основному з території Йорданії, Палестини, Ізраїлю і Єгипту. Використовувалися шкідливі програми, які заражували комп'ютери з Windows і пристрої, що використовують ОС Android. Вони також використовували підроблені веб-сайти й облікові записи в соціальних мережах ітр. (*phising*) [32].

Із 2014 року відзначалися атаки групи «Rocket Kitten», до її складу входили переважно іранці. Вони були відповідальні за серію атак на ІТ-інфраструктуру в Німеччині або Ізраїлі. При цьому наявні підозри, що напади здійснювалися на замовлення іранського уряду [26]. У Польщі також зареєстровано таку діяльність. Наприклад, розсилалися листи (англійською та арабською мовами) зі змістом: «Аллах Акбар! Бог Великий! Моліться, Чорна п'ятниця в Орші йде. Брудні собаки, американські та польські згорять у Святому вогні. Смерть американським і польським солдатам. Перемогу Ісламській Державі». Це пов'язано з військовими навчаннями, проведеними в Ожишу. Листи були адресовані місцевій владі й ЗМІ [13].

Кіберджихадисти також створюють бойове програмне забезпечення. Прикладом може бути: «Електронний Джихад – версія 2.0» використовувалася для проведення атак типу «DoS».

Боротьба з е-джихадом

Звичайно, така діяльність отримує відсіч. У 2007 р. інтернет-користувачі в результаті своїх дій заблокували низку інтернет-сайтів моджахедів. 10 вересня

2007 р. вдалося заблокувати малайзійські сервери, які повинні були служити «Аль-Каїді» для кібератак у річницю терактів у США. Нарешті спецслужби почали цінувати міць цього інформаційного середовища. Однією з тактик було викриття так званих *honeypots* спеціально підготовлених сторінок або постів, завдяки яким удавалося заманювати радикалів. Такий інструмент використовувався Центральним розвідувальним управлінням США.

Такий інструмент використовувався Центральною розвідкою США (ЦРУ) та розвідкою із Саудівської Аравії. Одним з основних способів було створення фіктивних облікових записів у соціальних мережах (особливо у Твіттері) і потім відстеження публікованих матеріалів. Пізніше створено спеціальний інтернет-форум, на якому можна було опублікувати інформацію, у тому числі й фотографії. Це давало змогу відстежувати джихадистів (переважно із Саудівської Аравії). Незважаючи на те, що форум приносив відчутний ефект, його закрили, на прохання армії США.

Генерал Raymond Odierno, колишній головнокомандувач військ США в Іраку, зажадав закриття сайту. Він вважав, що це загроза для його солдатів, оскільки він допомагає у вербовці й, крім того, із його допомогою публікуються оперативні дані, використовувані проти військових США. Проти цього виступив генерал Keith B. Alexander, який очолює Національне агентство безпеки США, вважав, що це знизить розвідувальні здібності. У кінцевому рахунку, без дозволу Саудівської Аравії сайт був ліквідований Component Command-Network Warfare в рамках акції Countering Adversary Use of the Internet. Що цікаво, операція порушила роботу близько 300 серверів, від США до Близького Сходу. Незважаючи на це, утрачені матеріалами досить швидко були відновлені й одночасно це ускладнило подальшу діяльність спецслужб. Джихадисти почали створювати власні, більш забезпечені інструменти [23].

Відбувалися також блокування серверів й акаунтів у соціальних мережах. У перший раз Twitter ліквідував близько 1000 акаунтів у 2014 р. У 2016 р. провели акцію вже в більшому масштабі. Заблоковано близько 125 000 облікових записів. З'явилися проекти, що моніторять е-джихад і допомагають у боротьбі з використанні інтернету для тероризму, наприклад Clean IT Project. У травні 2016 р. Twitter, Facebook, Google, YouTube і Microsoft підписали з Європейською комісією процесовий кодекс, у якому сторони зобов'язуються видаляти повідомлення, які можуть закликати до ненависті. Аналогічне співробітництво запроваджено водночас у США [37].

REFERENCES

1. *Al-I'tisam Media Foundation*, <https://khilafatimes.wordpress.com/i3tisam/>; *I'tisaamMediaFoundation*, https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_customproperties&view=search&task=tag&tagid=607&itemid=820. [dostep: 01.05.2019].
2. *Al-I'tisam Media Foundation*, <https://khilafatimes.wordpress.com/i3tisam/>; *I'tisaam Media Foundation*, https://ent.siteintelgroup.com/index.php?option=com_customproperties&view=search&task=tag&tagid=607&itemid=820, *Al-I'tisām Media*, <http://jihadology.net/category/al-iti%e1%b9%a3am-media/> [01.05.2019].

3. *Al-I'tiṣām Media*, <http://jihadology.net/category/al-iti%e1%b9%a3am-media/> [01.05.2019].
4. Bigo, Ł. (2019). *Al-Kaida i mudżahedini będą szyfrować dane*, <http://www.pcworld.pl/news/Al.Kaida.i.mudzahedini.beda.szyfrowac.dane,105270.html> [dostęp: 01.05.2019].
5. *Buhari*, 1:2:24, Kair 2004.
6. Callimachi, R. (2019). *A News Agency With Scoops Directly From ISIS, and a Veneer of Objectivity*. <https://www.nytimes.com/2016/01/15/world/middleeast/a-news-agency-with-scoops-directly-from-isis-and-a-veneer-of-objectivity.html> [01.05.2019].
7. Conway, M., Parker, J., Looney, S., *Online Jihadi Instructional Content: The Role of Magazines*, [in:] M. Conway, L. Jarvis, O. Lehane, S. Macdonald, L. Nouri (ed.) *Terrorists' Use of the Internet: Assessment and Response* 136 (Amsterdam: IOS Press, 2017).
8. Faour, N. Al, Hjelmgaard, K., Hughes, T., Shesgreen, D., *The making of an American terrorist: Hoda Muthana joined ISIS. Now she can't come back*, <https://eu.usatoday.com/story/news/world/2019/04/06/hoda-muthana-married-isis-fighters-so-trump-wont-let-her-back-usa/3350233002/>, [01.05.2019].
9. https://archive.org/stream/GuideBookHijrah2015-ToTheIslamicState/7-Hijrah_2015-ToTheIslamicState_djvu.txt [01.05.2019].
10. https://archive.orgstream/GuideBookHijrah2015-totheIslamicState/7-Hijrah_2015-ToTheIslamicState_djvu.txt [01.05.2019].
11. https://www.youtube.com/watch?v=_A4ah-OI5pI [01.05.2019].
12. *ISIS: Portrait of a Jihadi Terrorist Organization*, November 2014, p. 203, http://www.crethiplethi.com/files/cp_0115.pdf, [01.05.2019].
13. *Islamiści grożą zamachami w Polsce. Ich celem są żołnierze uczestniczący w manewrach Dragon-15*, <https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/269312-islamisci-groza-zamachami-w-polsce-ich-celem-sa-zolnierze-uczestniczacy-w-manewrach-dragon-15>, [01.05.2019].
14. Khadduri, M. (2010). *War and Peace in the Law of Islam*, The Lawbook Exchange, Ltd.; Clark.
15. Kohlman, E. F. (2019). *Prominent Jihad Media Organization in Central Asia*, <https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/F3/F3C107E83E79035F7728F26322A1B25nefahamedia0309.pdf>, [01.05.2019].
16. Kościelniak, K. (2002). *Dżihad święta wojna w islamie*, Wydawnictwo «M», Kraków.
17. Kościelniak, K. (2016). *Rozumienie wojny w źródłowych tekstach islamu* [w:] *Kościół i dar pokoju* (red.) M. Chojnacki, J. Morawa, A. A. Napiórkowski, Wydawnictwo Salwator, Kraków.
18. Le Monde, AFP, *Un fondateur d'Amaq, l'agence de propagande de l'EI, tué en Syrie*, https://www.lemonde.fr/syrie/article/2017/05/31/un-fondateur-d-amaq-l-agence-de-propagande-de-l-ei-tue-en-syrie_5136836_1618247.html [dostęp: 01.05.2019].
19. Lemieux, F., Brachman, J. M., Levitt, J., Wood, J. (2014). *Inspire Magazine: A Critical Analysis of Its Significance and Potential Impact Through the Lens of the Information, Motivation, and Behavioral Skills Model*, «Terrorism and Political Violence» 2014, no. 26(2).
20. Lichfield, J. (2019). *TV5Monde hack: 'Jihadist' cyber attack on French TV station could have Russian link*, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/tv5-monde-hack-jihadist-cyber-attack-on-french-tv-station-could-have-russian-link-10311213.html> [01.05.2019].
21. Mazur, P. (2017). *E-dżihad, soft power radykalizmu islamskiego* [w:] *Walka informacyjna: uwarunkowania, incydenty, wyzwania: monografia poświęcona Profesorowi Zbigniewowi Kwiasowskiemu z okazji Jubileuszu 50-lecia pracy zawodowej H. Batorowska* (red.), Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Instytut Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej. Katedra Kultury Informacyjnej i Zarządzania Informacją, Kraków, 2017.
22. Morag, N. (2019). *The Global Jihadi Threat*, Center for Homeland Defense and Security Dept. of National Security Affairs Naval Postgraduate School, <https://www.chds.us/coursefiles/comp/>

- lectures/comp_global_jihadi_threat_mod02_v2/The_Global_Jihadi_Threat_Module_2.pdf [01.05.2019].
23. Nakashima, E. (2010). Dismantling of Saudi-CIA Web site illustrates need for clearer cyberwar policies, *Washington Post*. Friday, March 19, 2010.
 24. Paz, R. (2006). *The Credibility of Jihadi Web Sites*, «Wilberforce Quarterly», 2006, no. 1.
 25. Reinares, F. (2010). *The Madrid Bombings and Global Jihadism*, «Survival 52», no. 2
 26. *Rocket Kit Ten: a campaign with 9 lives*, Check Point Software Technologies, <https://blog.checkpoint.com/wp-content/uploads/2015/11/rocket-kitten-report.pdf> [01.05.2019].
 27. Russon, M.-A. (2019). *Islamic State: Fake version of Isis Amaq news app is spying on its supporters*, <https://www.ibtimes.co.uk/islamic-state-fake-version-isis-news-app-amaq-android-spying-its-supporters-1563313> [dostęp: 01.05.2019].
 28. Sageman, M. (2008). *Sieci terroru*, (przeł.) M. Król, Wydawnictwo UJ, Kraków, 2008.
 29. Sarat, H., St. Peter (2017). *Make a Bomb in the Kitchen of Your Mom. Jihadist Tactical Technical Communication and the Everyday Practice of Cooking*, «Technical Communication Quarterly», January 2017, 26(1).
 30. Steinberg, G. (2017). *Die Globale Islamische Medienfront (GIMF) und ihre Nachfolger*, [in:] *Jihadismus und Internet: Eine deutsche Perspektive*, (red.) G. Steinberg, SWP, Berlin 2012.
 31. *Term of the week: Tajheez al-Ghazi*, <https://moneyjihad.wordpress.com/tag/al-jihad-bi-al-mal/> [01.05.2019].
 32. *The Desert Falcons*, <https://www.kaspersky.com/resource-center/threats/desert-falcons-malware> [01.05.2019].
 33. Torres-Soriano, M. R. (2012). *Between the Pen and the Sword: The Global Islamic Media Front in the West*, November 2012, «Terrorism and Political Violence» 24(5).
 34. *US Central Command Twitter account hacked to read 'I love you Isis'*, <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jan/12/us-central-command-twitter-account-hacked-isis-cyber-attack> [01.05.2019].
 35. *Vademecum bezpieczeństwa*/R. Klepka, R. Kopeć, O. Wasiuta (red.), Libron, Kraków 2019.
 36. Vidino, L., Hughes, S. (2019). *ISIS in America: From Retweets to Raqqa*, https://cchs.gwu.edu/sites/cchs.gwu.edu/files/downloads/ISIS%20in%20America%20-%20Full%20Report_0.pdf, [01.05.2019].
 37. Wasiuta, O., Wasiuta, S., Mazur, P. (2018). *Państwo Islamskie ISIS: nowa twarz ekstremizmu*, Difin, Warszawa 2018.
 38. Wejkszner, A. (2019) *E-dżihad. Wirtualne pole aktywności dżihadystów*, <http://sudiatrategie.amu.edu.pl/category/blog-strategiczny/blog-artur-wejkszner/?Ca t=9> [dostęp: 01.05.2019].
 39. Wejkszner, A. (2016). *Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe państwo islamskie?*, Difin, Warszawa.
 40. Whitlock, C. (2019). *Al-Qaeda's Growing Online Offensive*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/06/23/AR2008062302135.html> [01.05.2019].
 41. Winter, C. (2017). *Media Jihad. The Islamic State's Doctrine for Information Warfare*, ICSR King's, College London, London, 2017.
 42. *Zamach w San Bernardino*, <https://www.tvn24.pl/raporty/zamach-w-san-bernardino,1033> [01.05.2019].
 43. Zdanowski, J. (1986). *Bracia Muzułmanie i inni*, Wydawnictwo «Glob», Szczecin, 1986.

E-JIHAD. INFORMATION FIGHT AL-QAEDA AND THE ISLAMIC STATE ON THE «PATH OF GOD»: SELECTED EXAMPLES

The article deals with the issue of e-jihad (cyber-jihad) as conducting jihad using information tools. It is noted that the Warsaw University Observatory registered the word «cyber-jihad» in 2016; The Polish dictionary says that it is «actions against non-believers and followers of other religions by Islamic fundamentalists on the Internet», however, this definition is very

inaccurate and even partially incorrect. Jihad is a very blurred and complex concept. The history of Jihadists' use of the Internet by authors is divided into three main periods. The first stage took place before the attack on the World Trade Center on September 11, 2001). First, the Internet was not yet a widespread tool, and secondly, Islamists were only growing in strength. The beginning of the al-Qaeda and Taliban conflict with the United States began the second phase. The third stage is the current situation that has changed since the emergence of the Islamic State (ISIS). E-jihad is a concept that has been accepted and in use in science for some time. The purpose of the article is to check whether the activities of the Islamic State (ISIS, Daesh) and Al-Qaida on the internet are in accordance with the concept of jihad. Due to this, the concept of jihad was clarified and confronted with selected examples of activity. The authors argue that the Islamic State and Al-Qaida uses new technologies for broadly understood jihad, including fighting (*kital*).

Key words: E-jihad, jihad, cyberjihad, ISIS, Al-Qaida.

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2019 р.

УДК 32.019.51:659.1

Наталія Ніколаєнко,

доктор політичних наук, професор кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
<https://orcid.org/0000-0002-2558-4749>
nikvlad96@ukr.net

Юлія Василевич,

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
<https://orcid.org/0000-0003-3454-1019>
vasilevich.80@gmail.com

Олександр Комарчук,

здобувач кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
<https://orcid.org/0000-003-10-45-96-35>
<https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-93-104>

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ХАРАКТЕР РОСІЙСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Підтверджено, що ЗМІ – найпотужніший інструмент маніпулювання свідомістю й діями як окремої особи, так і мас у цілому. Вони відіграли ключову роль у процесі анексії Російською Федерацією Криму та окупації Сходу України. Ці процеси супроводжувалися застосуванням маніпулятивних гібридних технологій, коли російська сторона